

UDK: 325.2 (47+57)''1992/2001''

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 18. 12. 2001.

Prihvaćeno: 19. 02. 2002.

IRINA MOLODIKOVA

*Centar za etnička regionalna istraživanja, Moskva
Srednjoeuropsko sveučilište, Budimpešta
molodiko@ceu.hu*

Ruskojezično stanovništvo u »bližem inozemstvu«: buduća dijaspora ili povratnici?*

SAŽETAK

U članku se razmatraju migracijski procesi u posljednjih deset godina nakon raspada Sovjetskog Saveza. Za istraživanje su odabrane zemlje međusobno različite s obzirom na kulturnu, religijsku i ekonomsku distancu prema Rusiji (Kazahstan, Latvija i Ukrajina). U tim zemljama anketirano je šest stotina »potencijalnih migranata«, osoba koje su od ruskoga konzulata zatražile dozvolu za preseljenje u Rusiju. Druga skupina anketiranih (400 osoba) sastavljena je od »realnih migranata« – osoba koje su se tijekom posljednjih deset godina nakon raspada SSSR-a doselile u dvije granične regije Rusije (Smolensku oblast i Altajski kraj). Osnovni cilj istraživanja bio je proučiti okolnosti koje su utjecale na odluku o preseljenju. Istraživanje je pokazalo da je u odabranim zemljama migracijsko ponašanje ruskojezičnoga stanovništva u velikoj mjeri ovisno o kulturnoj distanci. Migracijsko raspoloženje najmanje je karakteristično za slavensku Ukrajinu, a najviše za muslimanski Kazahstan. Prikazani odgovori, kako potencijalnih migranata, tako i osoba već doseljenih u Rusiju, svjedoče o tendenciji porasta uloge samorganizacije migracijske mreže. Suprotno tome, uloga državnih službi koje pomažu migrantima opada i u materijalnoj i u informacijskoj sferi. Sve veće značenje imaju neformalne i rodbinske veze, a raste i uloga nevladinih organizacija koje pružaju pomoć pri preseljenju. Ipak, migracijska politika Rusije u odnosu na sunarodnjake u »bližem inozemstvu« može znatno utjecati na potencijalne migracijske tokove. Ta je politika, međutim, bila tijekom cijeloga protekloga desetljeća vrlo nedosljedna. Nakon formiranja novih nezavisnih država bilježi se smanjenje međuetničkih napetosti, a ekonomski motivi postaju pokretačkom snagom migracijskih tokova između Rusije i drugih zemalja. Ipak, u procesu migracije ostaje i ne smanjuje se skrivena etnička motivacija. Stoga u slučaju negativna razvoja međuetničkih odnosa (koji je karakterističan uglavnom za srednju Aziju) Rusija može očekivati nove valove sunarodnjaka iz zemalja bivšega Sovjetskoga Saveza.

KLJUČNE RIJEČI: ruskojezično stanovništvo, bliže inozemstvo, dijaspora, povratnici

Uvod

Prošlo je već deset godina od potpisivanja bjelovješkog dogovora o samodokidanju SSSR-a. Taj događaj, povijestan u svakom smislu, doveo je do velikih političkih,

* Termin »ruskojezično stanovništvo« posvuda se rabi, kako u znanstvenoj, tako i publicističkoj literaturi, u zemljama bivšega Sovjetskoga Saveza, iako ne postoje stroga mjerila i definicije koga bi trebalo uključivati u »ruskojezično stanovništvo«. Prema mišljenju Žanne Zajončkovske, predsjednice Savjeta za migraciju zemalja ZND-a i Baltije, u bivšim saveznim republikama toj kategoriji pripada ruska etnička skupina ili populacija (širi pojam) koja je u popisu iz 1989. na pitanje »Koji jezik smatrate materinskim?« navela ruski. Termin »bliže inozemstvo« u zemljama bivšega SSSR-a rabi se za označavanje zemalja koje su bile članice SSSR-a u trenutku njegova raspada.

Preveli s ruskoga Alemko Gluhak i Laura Šakaja.

društvenih i ekonomskih događaja, jer je poremetio dugotrajnu ravnotežu sila u svijetu. Nema sumnje da je učestalost vojnih sukoba u posljednjem desetljeću 20. stoljeća umnogome naslijeđe baš toga događaja. Milijuni ljudi zbog toga su više ili manje uvučeni u migracije povezane s raspadom Sovjetskog Saveza.

Dvadeset i pet milijuna Rusa u jednome se trenutku našlo u tuđini, u situaciji neodređenoga društvenoga i političkog statusa.¹ Ta situacija potaknula je lavinu doseljavanja u Rusiju, uglavnom ruskojezičnoga stanovništva. U deset je godina oko 7,5 milijuna ljudi ušlo u zemlju i migracijski je prirast stanovništva bio 4,5 milijuna ljudi (*Доклад о развитии человеческого потенциала...*, 2001). Prema mišljenju stručnjaka, taj je centrifugalni povratni proces započeo još koncem pedesetih godina iz Zakavkazja i srednjoazijskih republika, a iz baltičkih zemalja i slavenskih republika u posljednjem desetljeću (Зайончковская, 1999).

U deset godina, koliko je prošlo od raspada SSSR-a, na području ruske državne migracijske politike učinjeno je podosta: razrađena je zakonska osnova migracijskoga procesa, načinjene su i reformirane odgovarajuće savezne i teritorijalne strukture uprave odgovorne za prihvata i razmještaj migranata, zaključeni su dvostrani dogovori s većinom zemalja iz kojih u Rusiju dolaze migranti, nastao je cio niz nevladinih preseljeničkih organizacija koje aktivno djeluju. S druge strane, od samog početka politika Rusije nije bila dosljedna, nije bila usmjerena na poticanje ili olakšavanje povratne migracije Rusa. Isprva se nije znalo što učiniti s dvadeset i pet milijuna Rusa koji su ostali izvan granica Rusije na prostoru bivšega SSSR-a; strahovalo se da bi mogli pohrliti u Rusiju.

Kao što je poznato iz svjetskog iskustva, postoje dva osnovna modela međudjelovanja matične zemlje i njezine dijaspore (Басик, 2000; Мукомель, 2001) – repatrijacijski model i dijasporski. U prvome se modelu razrađuje politika koja potpomaže povratak etnosa u polaznu zemlju, a prema drugome se podupire normalan razvoj i funkcioniranje tog etnosa u drugoj zemlji, s mogućom zaštitom njegovih interesa (Басик, 2000; Полоскова, 1999). U svjetskoj se praksi obama modelima uvelike služe matične države, no repatrijacijski (s iznimkom izraelske prakse, gdje se taj model ostvarivao planski i tijekom mnogih desetljeća) je uglavnom bio karakterističan za zapadnoeuropske zemlje, nakon propadanja kolonijalnih imperija, od konca četrdesetih do sedamdesetih godina 20. stoljeća, te za poslijeratnu Njemačku. Bez sumnje, taj model ima element stihijnosti i prisilnosti; u srazu s realnostima masovnoga dotoka migranata matične države su bile prisiljene ubrzano razrađivati određenu migracijsku politiku.

Na poslijesovjetskim prostorima postoje velike razlike u tijekovima procesa repatrijacije u usporedbi sa zapadnoeuropskim zemljama. U zapadnim zemljama repatrijacijski je proces dugo trajao, dok je u zemljama bivšega SSSR-a glavna struja povratnika zabilježena u prvih pet godina. Druga bitna razlika je to što je u našem slučaju repatrijacija praćena preustrojem cjelokupnoga ekonomskoga poretka, i to i u polaznim zemljama i u primajućoj »domovini«. U Europi je matičnih zemalja, zemalja metropola, koje primaju povratnike, bilo mnogo: Velika Britanija, Francuska, Španjolska, Portugal, Italija, Belgija, Nizozemska. Ukupan broj povratnika u Europu iznosio je oko 6

¹ Ni u jednoj državi ruska manjina nema službeni status manjine i sa stanovišta međunarodnoga prava teško je postići zaštitu njezinih interesa.

milijuna ljudi: 4,5 milijuna Europljana i 1,5 milijun neeuropljana, koji su dobili državljanstvo svojih metropola (Басик, 2000). Nakon raspada Sovjetskog Saveza najveća zemlja primitka na poslijesovjetskom prostoru je Rusija.

U svim slučajevima repatrijacijski proces masovnoga i organiziranog povratka osoba koje su se stjecajem okolnosti našle izvan granica svoje zemlje nosi u sebi određene elemente prisile. To još više potiče zemlju primitka na to da repatrijaciju osigura zakonski, organizacijski, informacijski i materijalno, radi olakšavanja i samoga prelaska i prilagođavanja doseljenika novome mjestu življenja. Politiku država metropola u odnosu na prijem i integraciju migranata mnogi stručnjaci su ocjenjivali kao pokušaj prebacivanja problema preseljenja na pleća samih povratnika (Полоскова, 1999; Комиренко, 1975; Hannum, 1990), bez obzira na to što se dotok nove radne snage odrazio pozitivno na ekonomiju zemalja i područja useljenja. Slično se može zaključiti i u vezi sa suvremenim procesima povratka Rusa u Rusiju.

Rusija nije razradila jednoznačnu politiku odnosa prema svojoj dijaspori. Prije se može reći da se ona prilagođava situaciji, koja se mijenja iz godine u godinu. Masovni prihvati migranata u prvih pet godina bio je poticaj tek za spontan razvoj repatrijacijskog političkog modela.² Smanjenje intenziteta dotoka nakon 1994. i razmjerno niska razina prirasta (90 – 130 tisuća ljudi godišnje), prihvaćanje Zakona o sunarodnjacima (*Доклад о развитии человеческого потенциала...*, 2001) i reorganizacija Federalne migracijske službe (njezino spajanje s Ministarstvom za narodnosti) započeli su, čini se, razvoj dijasporskoga modela. No financiranje programa humanitarne suradnje sa zemljama ZND-a i Baltika (u 1999. i 2000. godini izdvojeno je 50,2 milijuna rubalja, tj. 2,5 rublje po sunarodnjaku) ne daje temelj za zaključak da Rusija znatnije utječe na svoju dijasporu (*Доклад о развитии человеческого потенциала...*, 2001).

Konkretni koraci vlade u vezi s usložnjavanjem procedure dobivanja državljanstva od 2001., priprema novoga Zakona o državljanstvu,³ promjene Radnoga kodeksa te stanja u vezi s radnom migracijom također su u posljednje dvije godine, od dolaska nove administracije, dokaz odluke Rusije da ide u smjeru dijasporskoga modela.

Sredinom 2001. neočekivano su se u tisku počele pojavljivati tvrdnje visokih dužnosnika o depopulaciji u Rusiji i nužnosti, čak i spremnosti Rusije da iz zemalja ZND-a prihvati oko 700.000 ljudi svake godine za održavanje brojnosti stanovništva barem na istoj razini.⁴ Novi smjerokazi provođenja demografske politike trebaju poticati repatrijacijski model politike Rusije. No vjerojatno je da će i u budućnosti te deklarativne izjave ostati samo izjavama, jer je već ukinuto i Ministarstvo za poslove federalne narodnosne i migracijske službe te je to važno pitanje predano Ministarstvu unutarnjih poslova, čiji zadaci u migracijskoj sferi mogu imati više kontrolan i restriktivan karakter.

Opredjeljenje za provođenje posebne politike pozivanja Rusa u Rusiju otvara mnoga pitanja. Ima li zemlja za to organizacijskih resursa? Kakav je moguć razmještaj

² Donošenje zakonā o izbjeglicama i prisilnim migrantima, organiziranje vladinih struktura namijenjenih potpomaganju procesa migracije

³ Na državljanstvo bi se čekalo 3–5 godina.

⁴ *Коммерсант*, 24. 07. 2001.

migranata i kakva reakcija mjesnoga stanovništva? Sama deklaracija o tome da Rusija prima samo Ruse i nehotice izaziva pitanje što raditi s drugim ruskojezičnim slavenskim etnosima (i ne samo slavenskima) kojima je ruski materinski jezik. Kako razlikovati Ruse od nerusa? U skladu sa Zakonom o sunarodnjacima, svi stanovnici bivšega SSSR-a mogu pretendirati na to da budu sunarodnjaci (*Доклад о развитии человеческого потенциала...*, 2001). I na koncu, što je važnije za interese Rusije: jesu li joj potrebni povratnici, ili ih je bolje smatrati kompatriotima? Ruska dijaspora još je mlada i nalazi se u procesu formiranja. U ovom se članku razmatraju neke osobitosti njezina funkcioniranja te *push* i *pull* činioci suvremenih migracijskih procesa u novim nezavisnim državama i u Rusiji.

Objekt istraživanja su dvije kategorije migranata.⁵ Prva su »potencijalni migranti« u ishodišnim zemljama – Kazahstanu, Ukrajini i Latviji: ruskojezično stanovništvo tih triju zemalja koje se obraćalo ruskim konzulatima krajem 1999. i početkom 2000. za dobivanje emigracijskih dokumenata ili informacija o mogućem stalnom nastanjenju u Rusiji (anketirano je 200 ljudi iz svake od tih triju zemalja). Druga su kategorija »realni migranti« u Rusiji kao prihvatnoj zemlji. U odjelima Federalne migracijske službe bili su ispitani migranti različite duljine boravka (od 1991. do 2000.) u dvama područjima: u Smolenskoj oblasti i Altajskom kraju (po 200 ljudi u svakom području). Osim toga, za iskazivanje problema koji su povezani s migracijom sa stanovišta službenih (državnih) struktura dotičnih zemalja bilo je ispitano 75 stručnjaka koji su pri radu nailazili na probleme migracije (službenici za zapošljavanje, u migracijskim službama, u organima unutarnjih poslova i dr.), po 15 u svakoj zemlji i svakom području.

Kako je migracija vrlo široka i interdisciplinarna tema te postoji mnogo oblika migracije (radna, prisilna, ilegalna), predmet istraživanja bila je repatrijacija koja, nesumnjivo, u svojoj osnovi može imati svaku od tih sastavnica.

Anketa je bila izrađena u nekoliko blokova. Pitanja su uključivala proces formiranja odluke o preseljenju u raznim razdobljima, traženje mjesta dolaska i snalaženje na novome mjestu; kao pozadina za prihvaćanje odluka razmatrana je uloga državnih struktura i sredstava masovnog priopćavanja, kako u procesu donošenja odluke, tako i u procesima prilagodbe, s gledišta potencijalnih i realnih migranata.

U pitanjima repatrijacije su prije svega važni načini i bliskost međudjelovanja dviju zemalja: zemlje odlaska i zemlje primitka. Te zemlje predstavljaju sustav, jer svaki migrant uvijek osjeća i *push* (konfliktne) i *pull* činioce, i uvijek ocjenjuje pluseve i minuse prelaska (Brettell, 2000). U članku ćemo se držati redosljeda blokova anketnih pitanja.

Proces formiranja odluke o prelasku

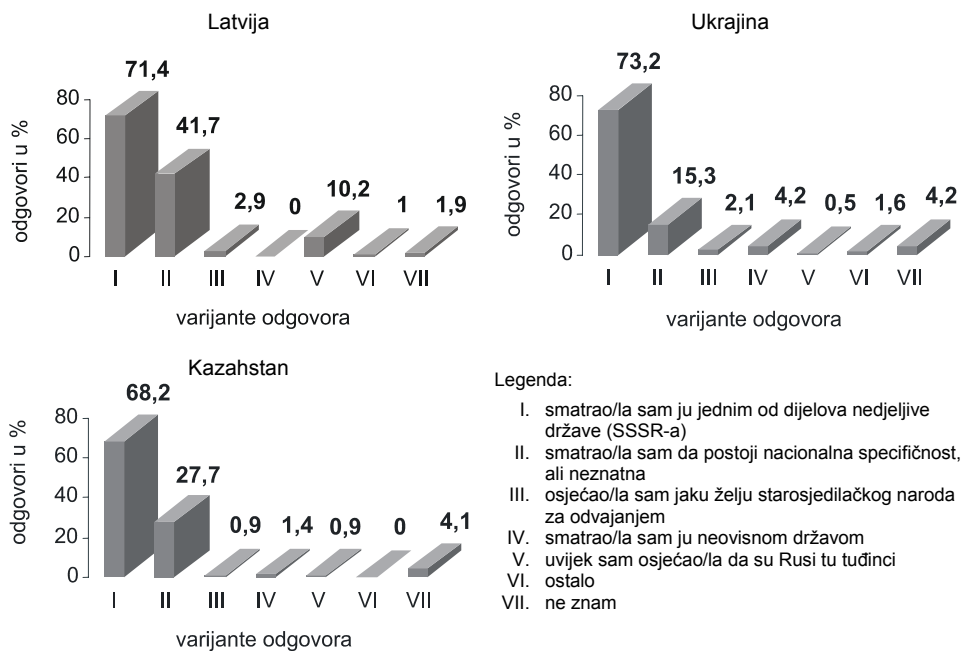
Analizirajući podatke ankete, nužno je imati na umu činjenicu da su svi anketirani bili ljudi koji su već preselili u Rusiju, ili su se s molbom za prelazak obratili migracijskim službama neke od triju zemalja ili ruskomu konzulatu. Tako se može reći da su svi anketirani ona kategorija ruskojezičnoga stanovništva koja se iz različitih razloga ne želi ili ne može prilagoditi i integrirati u dotičnoj zemlji.

⁵ Istraživanje je omogućila potpora Instituta »Otvoreno društvo« RSS Grant 219/1999.

Proučavajući potencijalne i realne migrante, možemo napomenuti da sastav ispitivanih osoba među realnim migrantima znatno utječe na odgovore, jer je u Altajskom kraju oko 78% migranata došlo iz Kazahstana, a u Smolenskoj oblasti, iako migranti iz Kazahstana čine 30%, udio migranata iz drugih zemalja također je znatan. Za migrante iz Latvije učinjeno je odstupanje u uzorku te oni čine 15,8% ukupnoga broja anketiranih, što je znatno više od srednjoruskoga udjela.

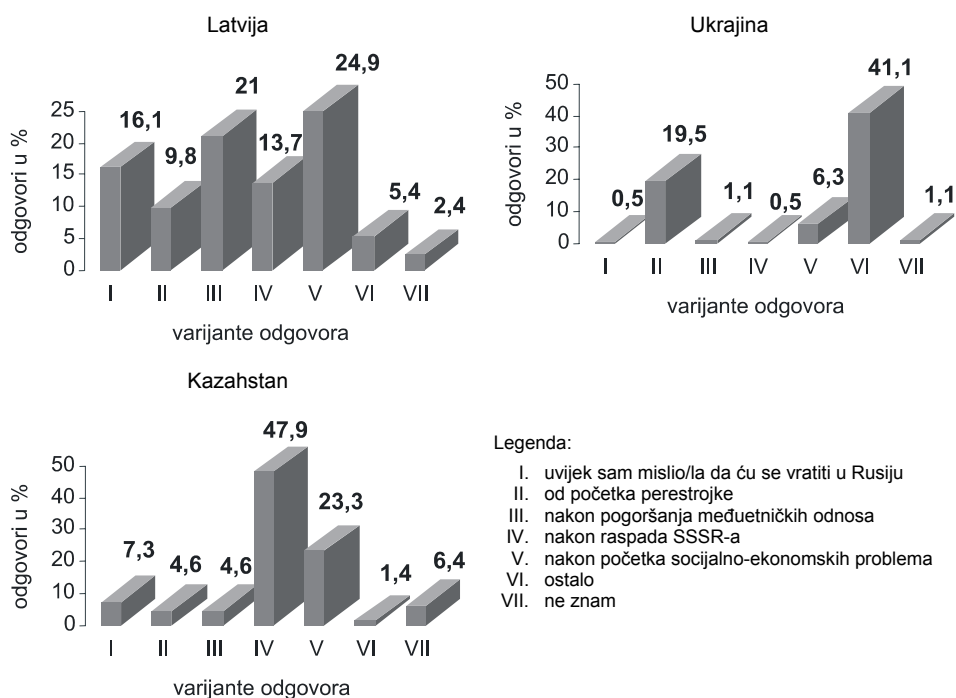
Koji su činioci utjecali na odluku o prelasku? Najvažnija je činjenica da većina i potencijalnih i realnih migranata mjesto življenja u drugim republikama nije doživljavala kao život u drugoj nacionalnoj državi. Na pitanje *Kako ste doživljavali bivšu saveznu republiku u kojoj ste živjeli prije raspada SSSR-a?* (slika 1), na prvome je mjestu odgovor: *Smatrao/la sam ju jednim od dijelova nedjeljive države SSSR-a* (više od 60%). Drugi prema učestalosti spominjanja, ali u pravilu dvostruko rjeđi od prethodnoga, bio je odgovor: *Smatrao/la sam da postoji nacionalna specifičnost, ali neznatna* (Kazahstan 27,7%, Ukrajina 15%, Latvija 41%). Samo za Latviju treći po značenju odgovor bio je: *Uvijek sam osjećao/la da su Rusi tu tuđinci*. To je posve objašnjivo, jer je pripojenje baltičkih zemalja bilo razmjerno nedavno i njihova se nacionalna specifičnost snažno osjećala (Latvija 10% prema 0,5% u Ukrajini i 0,9% u Kazahstanu). Općenito možemo reći da je udio realnih migranata koji su osjećali nacionalnu specifičnost i želju starosjedilačkog naroda za odvajanjem bio nekoliko puta viši u usporedbi s potencijalnim migrantima. Vjerojatno su zato oni i otišli, ne čekajući deset godina.

Slika 1: *Kako ste doživljavali bivšu saveznu republiku u kojoj ste živjeli prije raspada SSSR-a?*

Ne treba čuditi da se na pitanje *Kada ste počeli razmišljati o preseljenju?* odgovori realnih i potencijalnih migranata unekoliko razlikuju. Za one koji su već došli u Rusiju glavnim poticajem bila su dva činioca: 1. pogoršanje međunacionalnih odnosa (37% u Altajskom kraju i 30% u Smolenskoj oblasti) i 2. raspad SSSR-a (19% i 29%). U onih koji se odlučuju danas (nakon deset godina) vidi se da zaoštrenost problema međunacionalnih odnosa već slabi (slika 2). U Latviji i Kazahstanu je uz činilac raspada SSSR-a vrlo važan i činilac pogoršanja društveno-ekonomskih odnosa. No čini se da je rano zanemariti ulogu međunacionalnih odnosa kao činioca istiskivanja. Taj činilac, kako ćemo vidjeti kasnije, očito prelazi u »latentni«, skriveni oblik. Vrhunac međunacionalnih sukoba već je prijeđen, no oni su prisutni u pomalo »zamrznutu« obliku (Витковская, 1998; 1999).

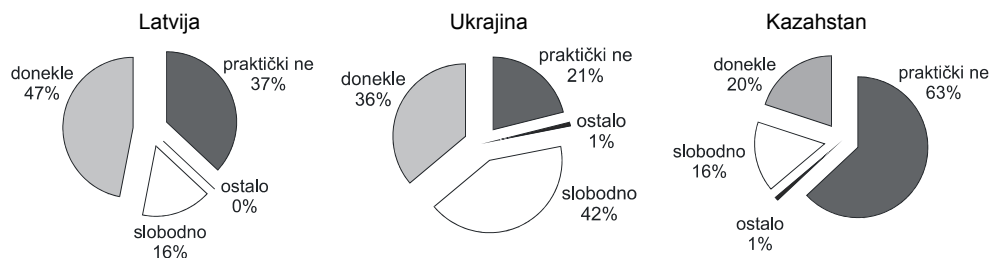
Slika 2: *Kada ste počeli razmišljati o preseljenju u Rusiju?*

Poslije raspada Sovjetskoga Saveza, uz pitanje o državljanstvu i pravima nacionalnih manjina, pitanje državnoga jezika bilo je jedno od triju najvažnijih i najbolnijih za ruskojezično stanovništvo, koje je praktično u jednome trenutku ostalo »bez glasa«. Uloga i značenje državnoga jezika su veliki. Središnje je pitanje koji se jezik upotrebljava službeno u društvenom životu, obrazovanju, državnim službama, vojsci, na sudu itd., te može li u političkom životu biti mjesta i za druge jezike. Politika na jezičnom području silno utječe na društvene i političke mogućnosti napredovanja u karijeri te na pristup društvenim dobrima (Harris i Relly, 1998).

Narod koji je dominirao prije raspada SSSR-a u novim je okolnostima trebao prihvatiti i učiti jezik novostvorene zemlje. Za to je potrebno vrijeme. Tako je popis 1989. pokazao da samo 3% Rusa zna jezike zemalja Srednje Azije, 22% jezike baltičkih zemalja, 31% jezike slavenskih republika i 22% zakavkaskih. Deset godina poslije naše je istraživanje pokazalo da se udio ruskojezičnog stanovništva koje ne vlada službenim jezikom zemlje u kojoj živi očito smanjuje (slika 3).

Slika 3: Služite li se jezikom naroda zemlje u kojoj živite?

To je umnogome povezano s time kako Rusi percipiraju svoju ulogu u tim republikama. Dvojnost percepcije vidi se s jedne strane u priznavanju prosvjetiteljske i oslobodilačke misije Rusa (41,1% u Smolenskoj oblasti i 42,5% u Altajskom kraju), dok je istodobno praktično jednako visok postotak odgovora bio za »jednakoga među jednakima« (50%, odnosno 41,6%). Unekoliko kolonijalan odnos zauzeo je treće mjesto – kao »uloga starijega brata« (17,8% i 14,2%).

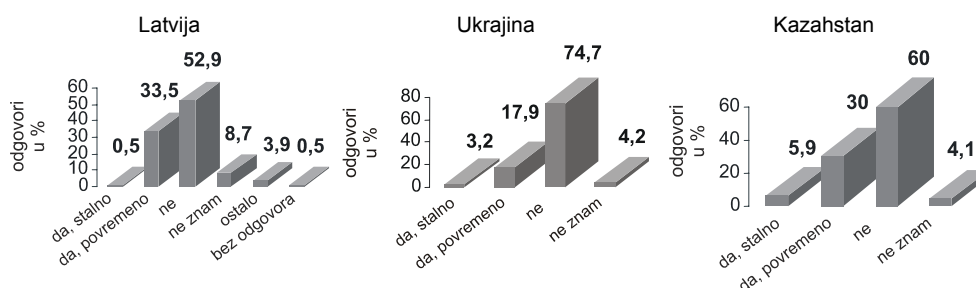
Kulturna distanca između naroda vrlo je izražena. U Ukrajini je udio migranata koji se ne služe jezikom osnovnoga naroda bio najniži (21,1%) zbog srodnosti tih dvaju slavenskih jezika. To ne treba čuditi, jer kako pokazuju podaci nekoliko socioloških istraživanja, ruski jezik i kultura široko su rasprostranjeni u svakodnevnom životu Ukrajine, i zato je izražen visok stupanj tolerancije stanovništva u međunacionalnim odnosima (Kiss i McGovern, 2000). Oko 49% ispitanika u drugoj anketi opredijelilo se za to da se ruskom jeziku da status službenoga državnoga jezika. Dvojni identitet u ukrajinskih građana vrlo je slikovito izrazio jedan američki istraživač: »... neki od njih ujutro su Sovjeti, po danu su Rusi i navečer Ukrajinci, a redoslijed se može i mijenjati. Zasad se ne može predvidjeti jesu li oni sposobni da odaberu kojoj od spomenutih nacionalnih skupina pripadaju – Rusima, Ukrajincima, Bjelorusima« (Szporluk, 1998: 317).

U Latviji, bez obzira na apsolutno nesrodnu jezičnu skupinu i uporabu latinice, za razliku od Ukrajine i Kazahstana, gdje se piše ćirilicom, udio Rusa koji se ne služe državnim jezikom je 36,9% (zanimljivo je, taj se broj praktički poklapa s brojem ljudi koji nemaju latvijsko državljanstvo). Za Kazahstan je postotak Rusa koji ne znaju kazaški jezik 63,2%. Svakako se osjetan rast udjela onih koji se služe latvijskim jezikom može objasniti kao posljedica integracijske politike baltičkih zemalja posljednjih godina, kojom se potpomaže integracija ruskojezičnoga stanovništva kroz učenje jezika što ga financiraju zapadnoeuropske zemlje.

Za one koji žive u Ukrajini posebni problemi povezani s nepoznavanjem jezika nisu primijećeni za one koji ukrajinski ne znaju ili ga ne znaju dovoljno (82,7% ispitanika reklo je da problema nema). U poslu i svakodnevnom životu nepoznavanje jezika pokazalo se u Ukrajini nebitnim. Za Latviju i Kazahstan taj je indeks bio dvaput niži – 34,5% odnosno 41,8%. U tim je zemljama oko 50% ispitanika reklo da u ovoj ili onoj mjeri osjećaju jezični problem. No u cjelini, pri donošenju odluke za odlazak danas je činjenica nepoznavanja jezika važna samo za potencijalne migrante iz Latvije (na petome mjestu), bez obzira na sve što je rečeno o programima učenja jezika. To je bez sumnje u vezi sa činiocem neposjedovanja državljanstva, koje se može dobiti tek nakon jezičnog ispita.⁶ Broj nedržavljanja opada, iako polagano.⁷ U Kazahstanu i Ukrajini problem nepoznavanja jezika zemlje bio je tek na mjestima 11–13 odnosno 13–14. No čini se da je prerano govoriti o tome da se smanjuje važnost poznavanja jezika u prihvaćanju odluke, kako ćemo vidjeti poslije.

Ako se promatra nacionalna samoidentifikacija i osjećaj diskriminacije na nacionalnoj osnovi kao migracijski činilac, treba napomenuti da je među već preseljenim (realnim) migrantima znatno viši udio onih koji su osjećali diskriminaciju na nacionalnoj osnovi. Na pitanje *Jeste li se osjećali zaknutima zbog nacionalne pripadnosti?* udio onih koji su u ovom ili onom stupnju odgovorili potvrdno u Smolenskoj je oblasti bio 53,9%, u Altajskom kraju 78,3%. Taj isti pokazatelj za potencijalne je migrante u trima republikama praktično dvaput niži – Latvija 34%, Ukrajina 21,1%, Kazahstan 35,9% (slika 4). To pak, kako primjećuju mnogi istraživači, svjedoči o tome da je proces izgradnje nacionalnih država već završen.

Slika 4: Jeste li se osjećali zaknutima zbog nacionalne pripadnosti?

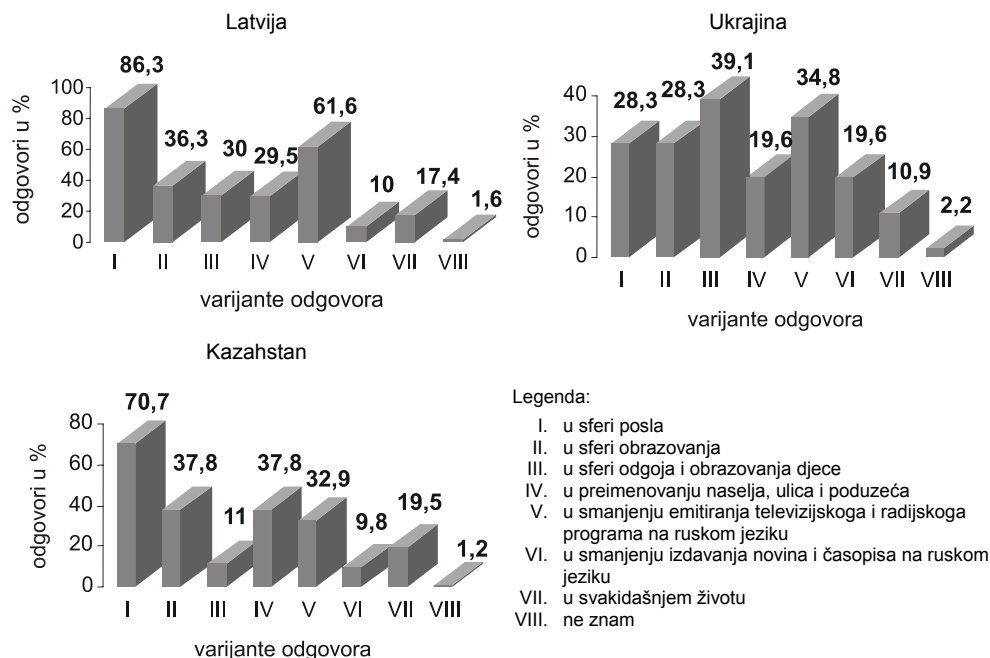
U kojim se područjima života potencijalni i realni migranti osjećaju zaknutima (slika 5)? Za potencijalne migrante iz Ukrajine, koji u nekom stupnju osjećaju diskriminaciju po nacionalnoj osnovi, ne mogu se odrediti jasna područja u kojima bi ona

⁶ U Ukrajini i Kazahstanu bila je prihvaćena tzv. nulta varijanta dobivanja državljanstva prema kojoj se ono daje automatski na osnovi registriranoga stalnoga boravka.

⁷ Udio osoba s državljanstvom u cjelokupnome broju stanovnika povećan je sa 71,5% (1996) na 73,3% (1999). Sukladno tomu, udio osoba bez latvijskoga državljanstva jest: s državljanstvom SSSR-a – 25,5%, s državljanstvom Rusije – 0,7%, ostalo – 0,3% (*Статистический ежегодник, Латвия, 1999*).

bila očita. U Latviji i Kazahstanu jasno se ističe prioritet starosjedilačkoga naroda u profesionalnom području (na prvome mjestu). U Latviji Rusi ne mogu raditi u državnim poduzećima ako nisu državljani Latvije i ako ne vladaju dobro jezikom (samo 16% ispitanika zna latvijski dobro).

Slika 5: U kojim ste se područjima života osjećali zaknutima na nacionalnoj osnovi?

U Kazahstanu, bez obzira na nepostojanje službenih zahtjeva za poznavanjem kazaškoga jezika, teče proces potiskivanja ruskojezičnoga stanovništva s rukovodećih položaja. Tako su, primjerice, do 1991. više od polovine rektora i prorektora sveučilišta i visokih škola činili Rusi, danas pak sve te položaje zauzimaju Kazahi.

Drugi po važnosti činilac pritiska po nacionalnoj osnovi u Latviji je smanjenje dostupnosti radijskih i televizijskih programa na ruskom jeziku. To je razumljivo ako se ima na umu važnost koju imaju sredstva masovnog priopćavanja u svakodnevnom životu društva. Nemogućnost prijema televizijskih programa oštro segregira ruskojezično stanovništvo, pogotovo ljude starije dobi (kako ćemo poslije vidjeti, uloga sredstava masovnog priopćavanja bitno utječe na opću atmosferu i prihvaćanje odluke o preseljenju).

Realni migranti ocjenjivali su najvažnije sfere diskriminacije u prijašnjim mjestima življenja malo drukčije. Za njih je na prvome mjestu bilo očitovanje nacionalizma u svakodnevnom životu, a tek onda diskriminacija na poslu, u obrazovanju djece i smanjenju televizijskoga i radijskoga emitiranja. Za potencijalne migrante iz triju re-

publika nacionalizam u svakodnevnom životu bio je tek na petome mjestu. Ta činjenica svjedoči najvjerojatnije o završetku procesa stvaranja nezavisnih država. Vjerojatno je i priznanje neovisnosti novonastalih zemalja od međunarodne zajednice utjecalo na smanjenje radikalizma prema ruskojezičnom stanovništvu, pa se i nacionalizam u svakodnevnom životu smanjio.

O tome kako se ruskojezično stanovništvo teško snalazi u novoj političkoj situaciji i u ulozi koju sada ima, svjedoči činjenica da je na pitanje *U koju skupinu državljana sebe svrstavate?* (tablica 1) samo 56% realnih migranata u Altajskom kraju i 51% u Smolenskoj oblasti odgovorilo da se smatraju državljanima Rusije, a 29,6% odnosno 31,2% još se ne može rastati s mišlju o pripadnosti nepostojećoj državi, SSSR-u. Za potencijalne migrante udio onih koji nisu prihvatili raspad SSSR-a također je dosta visok (oni koji sebe smatraju državljanima SSSR-a u Ukrajini su na prvome mjestu s 31%, u Latviji na drugome s 27% i u Kazahstanu na trećemu s 11%). U Kazahstanu se može uočiti najveći udio »građana ZND-a«. Moguće je da je to povezano s uskim kontaktima s pograničnim područjima.

Tablica 1: *U koju skupinu građana sebe svrstavate? (%)*

Varijante odgovora	Zemlja u kojoj su ispitanici anketirani				
	Latvija	Ukrajina	Kazahstan	Rusija	
				Smolenska oblast	Altajski kraj
SSSR	27,2	31,1	11,4	31,2	29,6
ZND	1,9	16,3	45,0	5,9	4,9
Rusija	52,4	15,8	6,4	51,0	56,2
Država iz koje sam došao/la (u kojoj živim*)	6,8	12,1	21,4	2,0	0,9
Moj grad, selo, regija	1,0	5,3	6,4	1,5	0,9
Europa i svijet	1,9	7,4	3,2	3,0	0,9
Moja etnička zajednica	2,0	2,6	6,4	2,0	0,0
Ne pripadam ni jednoj skupini	0,5	3,2	3,2	1,0	2,2
Ostalo	0,5	0,5	0,9	0,0	0,4
Ne znam	1,0	5,8	2,3	2,0	3,5
Bez odgovora	3,9		0,0	0,5	0,4
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

*za potencijalne migrante

Gore spomenuti rezultati govore da su i deset godina poslije, od početka *pere-strojke*, još živi učinci sovjetskoga odgoja. Mnogi u bliskom inozemstvu još pate od te bolesti koju je stvorilo sovjetsko doba. Rusija je sebe proglasila izravnom nasljednicom SSSR-a, uvela je instituciju dvostrukoga državljanstva, bio je prihvaćen Zakon o suna-

rođnjacima i potpisani su dvostrani ugovori s mnogim novostvorenim državama, ne samo o prijateljstvu i mirnom suživotu, nego i o mogućnosti besplatnoga visokog obrazovanja u Rusiji, medicinskih usluga, znanstvene i kulturne suradnje. Među ruskojezičnim stanovništvom te mjere u zemljama bližega inozemstva utvrđuju sliku Rusije kao majke domovine. Za Ruse koji iz ovih ili onih razloga ne pronađu svoje mjesto u životu novih država, dolazak u Rusiju ostat će uvijek jednim od načina samorealizacije. Za Rusiju s njezinim demografskim padom to je, neosporno, pozitivan činilac. Ipak, treba imati na umu da su najkvalificiraniji kadrovi već napustili zemlju ili se integrirali.

Od svih navedenih mogućnosti samoidentifikacije među stanovnicima Ukrajine najveći je udio (7,4%) onih koji sebe smatraju građanima Europe. To se očito objašnjava njihovom uključenošću posljednjih godina u radne migracije u daljnje inozemstvo. Pojednostavnjivanje procedure prelaska mađarske, poljske i češke granice dovelo je do toga da se radni migranti iz Ukrajine sve manje usmjeravaju na Rusiju, a sve više na Zapad.

Stavovi ispitanika o mogućnosti da promijene odluku o napuštanju zemlje odlikuju se velikom kategoričnošću. Na pitanje *Što bi moglo promijeniti vašu želju da oputujete?* više od trećine ispitanika odgovorilo je da ništa ne može utjecati na njihovu odluku. Udio takvih odgovora posebno je visok u Kazahstanu. Ipak, za više od 70% potencijalnih migranata iz Ukrajine i Kazahstana, koji očito još sumnjaju, osnovni uvjeti njihova ostanka imali su ekonomski karakter: dobar posao, porast blagostanja u obitelji, poboljšanje općih ekonomskih uvjeta. Istodobno, zahtjevi potencijalnih latvijskih migranata imali su u većoj mjeri politički karakter: promjene u međuetničkoj politici, priznavanje ruskoga jezika kao državnoga, uvođenje dvojnoga državljanstva, a tek četvrtome mjestu pripada dobar posao.

Bez obzira na takvu kategoričnost ispitanika, statistički podaci pokazuju se iz Latvije, uostalom kao i iz drugih baltičkih zemalja, u posljednje vrijeme bilježi vrlo slab migracijski odljev u Rusiju. To se može objasniti kako vrlo stabilnom ekonomskom situacijom u baltičkim zemljama, tako i činjenicom da im ruska vlada, s ciljem zaustavljanja povratka umirovljenih vojnih lica u Rusiju, isplaćuje razmjerno visoke mirovine (oko 300 USD) i daje neznatne dotacije za plaćanje komunalnih usluga. Intervencijom europskih institucija postignuto je i poboljšanje političkih uvjeta. Ublažavanje Zakona o državljanstvu i jeziku, razrada nacionalnoga koncepta integracije Rusa koja je financijski potpomognuta od strane zapadnih zemalja – sve to upućuje na misao da će se udio ruskojezičnoga stanovništva koje se želi preseliti u Rusiju zadržati na istoj niskoj razini, naravno ako se ne dogodi nešto nepredviđeno.

U Kazahstanu i Ukrajini vjerojatno će se zadržati ekonomski prioriteti migracije. Ali, jačina i smjerovi migracijskih tokova uvelike će ovisiti o ekonomskoj situaciji u Rusiji. Statistički podaci jasno pokazuju drastičan pad intenziteta migracije u Rusiju, pa čak i određene tendencije povratka nakon ruske ekonomske krize (to se u najvećoj mjeri tiče radne migracije iz Ukrajine). Suprotno tome, stabilizacija situacije i rast ekonomske aktivnosti u Rusiji uzrokom su pojačanih migracija u 2000. godini, očito zbog »učinka odgođene odluke«.⁸

⁸ Migracije u Rusiju povećale su se za 7,8% u odnosu na 1999.

Usprkos rečenomu, utjecaj ekonomske krize nije se očitovao u odgovorima anketiranih. Isto se tiče i početka vojnih djelovanja. Ispitanici su vrlo kategorični u odgovorima na pitanja *Kako je na vašu odluku o preseljenju utjecala ekonomska kriza?* i *Kako su na vašu odluku o preseljenju utjecali događaji u Čečeniji i teroristički napadi?* Praktično je 90% ispitanika odgovorilo da ta zbivanja nisu ni na koji način utjecala na njihovu odluku. To se vjerojatno može objasniti ponajprije time što su se u uzorku nalazili ljudi koji su odluku o preseljenju donijeli već ranije. Činjenica da je konačna odluka bila donesena tek deset godina nakon raspada SSSR-a upućuje na to da potencijalni migranti koji su se našli u uzorku nisu djelovali *ad hoc*, nego su dobro razmislili o svojoj odluci. To posredno potvrđuju i odgovori na pitanje *Biste li pristali da se preselite u jednu od zapadnih zemalja kada bi vam se takva mogućnost pružila?* (tablica 2). Potencijalni migranti nisu željni da se drugi put nađu u tuđini. Preseliti se na Zapad pod bilo kojim uvjetima pristalo bi manje od 10% anketiranih, dok je postotak onih koji ni pod kojim uvjetima ne bi na to pristali vrlo visok, posebno u migranata već preseljenih u Rusiju te potencijalnih migranata iz Latvije (43,3% – 52,7%). Treba primijetiti da su slični rezultati zabilježeni i u ranijim istraživanjima (Садовская, 1998).

Tablica 2: *Biste li pristali da se preselite u jednu od zapadnih zemalja kada bi vam se takva mogućnost pružila? (%)*

Varijante odgovora	Zemlja u kojoj su ispitanici anketirani				
	Latvija	Ukrajina	Kazahstan	Rusija	
				Smolenska oblast	Altajski kraj
Da, pod bilo kojim uvjetima	4,4	11,1	3,2	5,5	8,8
Samo pod uvjetima dobrog zaposlenja i plaće	22,2	38,9	53,4	24,9	18,6
Samo u određenu zemlju	3,4	4,7	14,2	10,4	4,9
Ne bih pristao/la	45,3	27,9	18,7	43,8	52,7
Ne znam	24,6	15,8	10,5	13,9	14,2
Bez odgovora		1,6	6,8	0,6	0,9
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Odbijanje da se živi u inozemstvu može se objasniti osjećajem otrgnutosti od povijesne domovine i informativnom izolacijom. U svim zemljama ispitanici su se tužili na nedostupnost ruskih sredstava priopćavanja. U Latviji u sustavu redovnih televizijskih programa nema ruskih televizijskih kanala, što ruskojezičnom stanovništvu onemogućuje pristup informacijama iz povijesne domovine. Udio, pak, osoba koje govore službenim jezikom zemlje u kojoj žive nije visok, i to je uglavnom mladež. Starije stanovništvo, koje je praktično otrgnuto od prostora materinskoga jezika, osjeća da se nalazi u informativnoj izolaciji.

U Kazahstanu i Ukrajini ruski su televizijski kanali dostupni, ali se ispitanici žale na ograničeno vrijeme njihova emitiranja. U tim zemljama, ipak, ruskojezično stanovništvo dosta je zadovoljno stupnjem objektivnosti informacija u medijima o zbivanjima u Rusiji. U Kazahstanu stupanj objektivnosti sredstava priopćavanja pozitivno je ocijenilo 65% potencijalnih migranata, a u Ukrajini 46,8%. U Latviji, s druge strane, samo 7,8% ispitanika smatra da mediji objektivno prenose ruska zbivanja, 73,2% smatra prijenos u medijima nedovoljno objektivnim, a 14,1% potpuno neobjektivnim.

Kako budući migranti dobivaju informaciju o svojim odredištima? Istraživanje je pokazalo da i nakon donošenja odluke o preseljenju migranti često nemaju potrebnu informaciju ni o uvjetima samoga procesa preseljenja, niti o uvjetima života na novome mjestu, mogućnostima dobivanja stana, posla itd. Ako takvu informaciju i posjeduju, migranti je nisu dobili od službenih organa vlasti ili iz sredstava masovnog priopćavanja, nego od rodbine, prijatelja, poznanika.

Proces repatrijacije započeo je prije gotovo deset godina; mnoštvo poznanika i rođaka potencijalnih migranata već se odselilo u Rusiju ili ondje stalno živi. Kako pokazuje istraživanje, u više od polovine slučajeva ljudi se sele u mjesta gdje živi njihova rodbina ili prijatelji (tablica 3); pritom u većini slučajeva to očito nisu nedavno doseljeni ljudi, nego stalni mještani. Mnogi se migranti nakon dolaska privremeno koriste njihovim stanovima ili kućama (dok ne dobiju ili kupe vlastite).

Tablica 3: Razlozi za izbor mjesta doseljenja u Rusiju što su ih naveli potencijalni migranti iz Latvije, Ukrajine i Kazahstana (najfrekventniji razlozi od 15 ponuđenih u anketi; odgovori ispitanika u %)

Razlozi izbora mjesta doseljenja	Zemlja u kojoj su ispitanici anketirani		
	Kazahstan	Latvija	Ukrajina
Tamo žive/živjeli su moji roditelji, drugi bliski rođaci, prijatelji	67,0	72,5	84,2
Tamo sam prije živio/živjela, boravio/la	12,4	13,1	25,3
Preporučili su mi ga moji poznanici	37,1	4,8	22,2
Tamo život nije skup	12,4	10,1	17,1
Tamo sam ja (članovi moje obitelji) dobio/la posao, bio/bila prebačen/a na posao	20,6	7,7	5,7
Tamo su dobri uvjeti za poduzetništvo	12,4	2,4	7,6
Tamo meni (članovima moje obitelji) obećavaju dati posao	22,7	16,7	29,7

Taj se činilac pokazao najvažnijim i za realne migrante već doseljene u Rusiju. U Altajskome kraju 61,9%, a u Smolenskoj oblasti 57,2% anketiranih navelo je da u mjestu doseljenja već žive (ili su živjeli) njihovi rođaci ili prijatelji.⁹ Utjecaj činioca

⁹ U sličnom, već prije provedenom istraživanju, obrazloženja migranata bila su: ovdje živi rodbina (48%), ovdje žive prijatelji (10%), savjeti prijatelja i rodbine (30%) (Pilkington, 1998).

rodbine ili prijatelja u posljednjih deset godina stalno se povećavao. Rast značenja tog činioca vidi se kada se odgovori migranata razmatraju diferencirano prema vremenu doseljavanja (tablica 4).¹⁰ Od dvanaest mogućih odgovora odabrane su tri najfrekventnije varijable. Kao što se vidi iz tablice, na izbor životnog odredišta sada manje nego prije nekoliko godina utječu mogućnosti pronalaženja posla i besplatna ili jeftina stanovanja, dok se utjecaj rodbinskih veza na odluku povećao dva-tri puta.

Tablica 4: Razlozi doseljenja u Altajski kraj i Smolensku oblast (diferencirani prema godini doseljenja; odgovori ispitanika u %)

Razlozi izbora mjesta doseljenja		Razdoblje doseljavanja				
		1992.	1993.–1994.	1995.– kolovoz 1998.	Rujan 1998.– 1999.	Ukupan uzorak
Ovdje žive/živjeli su moji roditelji, drugi bliski rođaci, prijatelji	A*	30,8	43,3	63,9	71,2	61,9
	S**	41,7	55,8	58,7	100	57,2
Ovdje sam ja (članovi moje obitelji) dobio/la posao, bio/bila prebačen/a na posao	A	0,0	20,0	16,7	8,2	13,4
	S	22,1	26,7	23,1	29,4	52,8
Ovdje se može povoljno dobiti smještaj, uspio/uspjela sam jeftino kupiti stan (kuću)	A	38,5	26,0	11,1	5,5	12,9
	S	36,1	19,5	22,7	0,0	22,4

* odgovori ispitanika u Altajskom kraju

**odgovori ispitanika u Smolenskoj oblasti

Pri preseljenju u Altajski kraj 66,3% migranata imalo je predodžbu kakav će imati smještaj, a 43,6% kakav će imati posao; za Smolensku oblast ti su pokazatelji činili 43,4% (smještaj), odnosno 26,5% (posao). Kako vidimo, migracija u Altajski kraj čini se informativno pripremljenijom. Razlog je tomu da većinu migranata u Altajskom kraju čine doseljenici iz sjevernih i istočnih dijelova Kazahstana koji graniči s Altajskim krajem. Ti su doseljenici imali priliku prethodno posjetiti svoje eventualno odredište i pripremiti preseljenje. Osim toga, među migrantima anketiranim u Altajskom kraju više je nedavnih doseljenika, tj. onih koji su imali više vremena za pripremu preseljenja.

Potruga za poslom u novome mjestu stanovanja je područje u kojemu informiranost migranata o mogućnostima izbora dobiva posebno značenje. Rezultati našega istraživanja pokazuju da u tom iznimno važnu području ne postoji informativna politika

¹⁰ Metodički smo izdvojili četiri razdoblja u razvoju migracijskoga procesa u Rusiju. Prvo razdoblje: 1992. godina, tj. godina raspada SSSR-a i prvih poslijesovjetskih migracija; 2. razdoblje: 1993.–1994., razdoblje rasta i »vrhunac« doseljavanja u Rusiju; 3. razdoblje: 1995.– kolovoz 1998., razdoblje stabilizacije i smanjenja migracijskog toka do financijsko-ekonomske krize u kolovozu 1998.; 4. razdoblje – nakon kolovoške krize 1998., kada proces migracije teče u složenijim uvjetima uz povećavanje ekonomskih problema vezanih uz preseljenje.

državnih službi. Na pitanje *Kako mislite riješiti pitanje zaposlenja u Rusiji?* od 13 mogućih odgovora ispitanici su birali vrlo različite. Raspršenost odgovora toliko je velika da je nemoguće izdvojiti bilo kakvu zakonitost i jasnu strategiju ponašanja migranata u potrazi za poslom. Potencijalni migranti anketirani u Kazahstanu uglavnom se nadaju pomoći migracijskih službi (41%), u Latviji – službi za zapošljavanje (20%), a u Ukrajini pomoći rodbine i prijatelja (22%). Često se istodobno biraju dvije ili više varijanata mogućega budućeg ponašanja na tržištu rada.

Usporedba onoga čemu su se potencijalni migranti nadali i realnih rješenja pri zapošljavanju u već doseljenih migranata upućuje na to da se uglavnom ostvaruju nade vezane uz rodbinu, prijatelje i poznanike. Preko njih posao je dobilo 52% zaposlenih ispitanika iz Smolenske oblasti i 38% iz Altajskoga kraja. Na drugome su mjestu posjeti potencijalnim poslodavcima i poduzećima (23%, odnosno 25%), tj. opet vlastita aktivnost. Vlastiti izvori informacija o mogućem poslu pokazali su se znatno važnijima u procesu zapošljavanja od onih koje su upravo za tu svrhu ustanovile državne strukture.

Službene ustanove i lokalni organi vlasti ne utječu znatno na potragu za poslom. Preko službe za zapošljavanje posao je pronašlo samo 9% stalno zaposlenih ispitanika u Altajskome kraju i 5% u Smolenskoj oblasti. Dodatnih 5%, odnosno 1% zaposlenih ispitanika, našlo je posao preko migracijske službe, te 12% odnosno 9% preko organa lokalne uprave. Dakle, sve službene strukture pomogle su u zapošljavanju samo 27% migranata u Altajskome kraju i 16% u Smolenskoj oblasti.

U zapošljavanju je niska i uloga sredstava priopćavanja. Samo 4% ispitanika u Altajskome kraju i 3% u Smolenskoj oblasti pronašlo je posao putem oglasa u medijima. Privatne agencije i brokери još manje sudjeluju u posredovanju pri zapošljavanju. Ti oblici usluga na ruskome tržištu rada još ne postoje.

Ovisno o vremenu preseljenja mijenjali su se i načini rješavanja pitanja zapošljavanja. Uloga pomoći rodbine za migrante kasnijeg vala ne samo da se nije smanjila, nego se, naprotiv, povećala, posebno u Smolenskoj oblasti. Istodobno, nakon krize u kolovozu 1998. opada uloga lokalne administracije u zapošljavanju migranata. U Altajskome kraju uz njihovu je pomoć 1992. bilo zaposleno 20% migranata, a nakon krize samo 7%. Još ranije i naglije opada njihova uloga u Stavropoljskome kraju – od 26% za migrante prvoga vala na 0% za migrante posljednjega vala.

Treba reći da migranti teško nalaze posao, pogotovo u struci. Na to upozoravaju mnogi istraživači (Космарская, 1998; Филиппова, 2000). Prema načelu samoidentifikacije, 27% anketiranih migranata u Altajskome kraju, odnosno 10% u Smolenskoj oblasti, označilo je sebe kao nezaposlene. Ta je brojka znatno veća od službenih podataka o nezaposlenosti u tim regijama. Zanimljivo je da je prije dolaska u Rusiju bilo nezaposleno samo 11% ispitanika doseljenih u Altajski kraj, odnosno 1% u Smolensku oblast. To znači da je kao rezultat preseljenja nezaposlenost migranata znatno porasla.

Organi državne vlasti i migranti

Većina migranata u opisu procesa migracije spominje kao pozitivnu okolnost da nisu imali velikih poteškoća u pripremi dokumenata nužnih za preseljenje. Pritom su i

realni i potencijalni migranti očito imali praktično iste sitne probleme vezane uz birokratska otežanja, što pokazuje da birokracija nema narodnost. Samo su ukrajinski potencijalni migranti kao dodatnu poteškoću naveli negativan odnos vlasti.¹¹ U cjelini, u prosjeku je razdoblje potrebno za pripremu dokumenata trajalo mjesec dana, što govori o učinkovitosti pojednostavnjene sheme preseljenja koja je bila na snazi do 2001.

Nedovoljna informiranost o pravima migranata uzrokom je što su se odgovori na pitanje *Komu ćete se u prvome redu obratiti za pomoć prilikom preseljenja?* praktično ravnomjerno rasporedili među dvjema varijantama: obraćanje službenim vlastima i rodbini. Uloga društvenih organizacija, kako domaćih, tako i inozemnih, iznimno je malena (tablica 5).

Tablica 5: *Odgovori na pitanje Komu ćete se u prvome redu obratiti za pomoć (komu ste se obratili za pomoć*) prilikom preseljenja? (%)*

Varijante odgovora	Zemlja u kojoj su ispitanici anketirani				
	Latvija	Ukrajina	Kazahstan	Rusija	
				Smolenska oblast	Altajski kraj
Službenim vlastima	61	43	51	40	51
Rukovoditelju poduzeća, organizacije na novom poslu	8	7	2	24	6
Rodbini, prijateljima, poznanicima	54	51	36	48	53
Lokalnim društvenim organizacijama	10	4	1	4	1
Međunarodnim dobrotvornim organizacijama	2	3	1	1	1
Nikomu se ne planiram obraćati, računam samo na sebe	17	24	26	17	16
Ostalo	1	1	1	1	1

* za realne migrante

Od 43% do 61% potencijalnih migranata namjerava nakon preseljenja potražiti pomoć od službenih vlasti. Na pomoć rodbine računa malo manje – od 36% do 54% ispitanika. Jedino potencijalni migranti iz Latvije nešto više računaju na društvene organizacije (10% u odnosu na 4% potencijalnih migranata iz Ukrajine i 1% iz Kazahstana). Velik dio ispitanika (od 17% u Latviji do 26% u Kazahstanu) računa isključivo na sebe.

Zapazit ćemo da se namjere potencijalnih migranata praktično podudaraju s ponašanjem realnih migranata nakon dolaska u Rusiju. Ipak, realna pomoć rodbine očito je djelotvornija od pomoći službenih vlasti. Od službenih vlasti zatražilo je pomoć

¹¹ To je vezano uz dugu proceduru odjavljivanja i dobivanja državljanstva u Ukrajini

51% u Altajskome kraju, odnosno 40% u Smolenskoj oblasti, dok je rodbina pružila pomoć 53%, odnosno 48% ispitanika. Lokalne društvene organizacije pomogle su samo 1%, odnosno 4% ispitanika iz tih regija. Isto je tako malena i uloga međunarodnih dobrotvornih ustanova – one su pomogle 1% ispitanika. Puno ispitanika (16%, odnosno 17%) nije zatražilo pomoć ni od koga.

Motivi eventualnog obraćanja vlastima u različitim su zemljama različiti. U Kazahstanu i Ukrajini potencijalni su se migranti namjeravali obratiti ruskim vlastima uglavnom radi dobivanja državljanstva (54%, odnosno 44%) i posla (16%). Oni od vlasti ne očekuju praktično ništa drugo. Istodobno se u potencijalnih migranata iz Latvije zapaža znatno veća razina očekivanja (možda zbog nedovoljne informiranosti): 34% njih računa na pomoć u zapošljavanju, 19% u dobivanju besplatnog stana, 13% u dobivanju zemljišta i 11% u dobivanju stambenoga kredita.

Treba zapaziti da su dosta dobro informirani uglavnom jedino migranti iz Kazahstana. Mnogi od njih već su imali predodžbu o budućem poslu, a udio onih koji su išli rodbini bio je znatno manji. U Kazahstanu, naime, postoje jake i utjecajne društvene organizacije koje aktivno djeluju ne samo u zemlji, nego stvaraju i usporedne strukture u graničnim područjima Rusije, kojih je cilj pomoć migrantima pri doseljavanju. U Kazahstanu je 38,8% potencijalnih migranata odgovorilo da poznaje migracijsko zakonodavstvo, što je znatno veći postotak od Ukrajine i Latvije (8,4%, odnosno 4,5%).¹² Većina anketiranih tvrdi da o migracijskom zakonodavstvu nema nikakve predodžbe. Na tu činjenicu upozoravaju i stručnjaci anketirani tijekom istraživanja.

Koje mjere ruskih vlasti migranti smatraju najvažnijima? Mišljenja migranata o tome su pitanju različita (tablica 6). Za sve ispitanike, osim potencijalnih migranata iz Ukrajine, na prvome je mjestu novčana potpora u rješavanju stambenoga pitanja. Ispitanici iz Ukrajine prednost daju pojednostavnjivanju procedure registracije u gradovima. U svim se zemljama vrlo važnim smatra pružanje informacija, posebno o raspoloživim radnim mjestima. Potencijalni migranti iz Latvije među najvažnijim su mjerama potpore od strane vlasti nabrojali i davanje besplatnih stanova i zemljišta na raspolaganje te (kao i oni iz Ukrajine) pojednostavnjivanje procedure registracije u gradovima.

Anketiranje stručnjaka (djelatnika službi za zapošljavanje, migracijskih službi i sl.) pokazalo je da oko 70% stručnjaka, kako u zemljama polaska, tako i u ruskim područjima koja su obuhvaćena istraživanjem, smatra da migranti nisu dostatno informirani o migracijskom zakonodavstvu i o vlastitim pravima. Osnovnu ulogu u povećavanju informiranosti trebaju, prema mišljenju stručnjaka, imati sredstva masovnoga priopćavanja te migracijske službe koje bi trebale dijeliti za tu svrhu posebno pripremljene informativne brošure. Stručnjaci u Rusiji također su zabilježili da je lokalno stanovništvo u Rusiji vrlo loše obaviješteno o problemima svojih sunarodnjaka u novonastalim zemljama. Odsutnost jedinstvene informativne mreže, čak i unutar jedne države, a kamoli unutar cijeloga poslijesovjetskoga prostora, otežava neometano kolanje informacija te time djeluje i na migracijske procese.

¹² U Latviji je mogućnost formiranja društvenih organizacija ograničena zbog zahtjeva da članovi organizacije moraju imati latvijsko državljanstvo.

Tablica 6: Mjere podrške ruskih vlasti koje bi po mišljenju ispitanika bile najvažnije (odgovori ispitanika u %)

Moguće mjere podrške preseljenicima od strane ruskih vlasti	Zemlja u kojoj su ispitanici anketirani				
	Latvija	Ukrajina	Kazahstan	Rusija	
				Smolenska oblast	Altajski kraj
Stvaranje kompaktnih nastambi	20	5	5	25	7
Besplatna dodjela smještaja	65	17	20	60	43
Besplatna dodjela zemljišta	47	10	10	35	15
Novčana potpora za nabavu stana ili kuće	68	25	57	60	66
Novčana potpora za pokretanje vlastitoga posla	24	17	22	21	10
Pružanje informacija o stambenom tržištu	25	22	26	12	11
Pružanje informacija o raspoloživim radnim mjestima u organizacijama i poduzećima	59	44	36	36	35
Pojednostavnjivanje procedure registracije u gradovima	48	55	26	18	13
Ostalo	2	9	1	12	10
Ne znam	2	3	1	6	4

U svim zemljama stručnjaci su upozoravali na nedostatke u zakonodavstvu i nužnost dorade niza zakona kojima bi se povećala prava migranata. Naime, u Latviji i Ukrajini nužan je emigracijski zakon, koji još nije donesen. U Latviji bi se tim zakonom reguliralo pitanje kompenzacije za imovinu. O pitanju djelomične naknade migrantima za imovinu (iako je ono regulirano u praksi zapadnoeuropskih zemalja) ne raspravlja se kada je riječ o ruskim povratnicima. Prema mišljenju stručnjaka, nužni su i zakoni o radnoj migraciji, a o njihovom uvođenju trenutno se raspravlja u mnogim zemljama.

Zaključak

Zaokružujući rezultate sociološkog istraživanja predstavljenoga u članku, možemo formulirati nekoliko postavki. Neke od njih razvijaju rezultate ranijih istraživanja drugih autora, dok druge upućuju na određenu specifičnost današnje situacije.

Treba istaknuti da se na poslijesovjetskome prostoru, usprkos socijalno-ekonomskim i političkim promjenama u novostvorenim državama od kojih svaka ima različitu etno-kulturnu povijest uzajamnih veza s Rusijom, čuva specifičnost migracijskih procesa. Najbliži oblici migracija postoje između Ukrajine i Rusije – kulturno najbližih zemalja.

Nacionalna politika novonastalih zemalja još znatno utječe na odluke o preseljenju. Tako su u Latviji, usprkos razmjerno dobroj ekonomskoj situaciji, migracije potaknute isključenošću ruskojezičnoga stanovništva iz političkoga života. To znači da i u drugim zemljama možemo u slučaju političke nestabilnosti predvidjeti rast broja ljudi spremnih na emigraciju. Posebno se to odnosi na srednjoazijsku regiju (Мыкомель, 2001).

Proces prilagodbe ruskojezičnoga stanovništva teče vrlo sporo u svim zemljama. To je osobito točno kada je riječ o zemljama u kojima je ruskojezično stanovništvo imalo osjećaj vlastite »prosvjetiteljske misije«. Udio Rusa koji se služe službenim jezicima tih zemalja povećava se vrlo sporo. Povijesno je pamćenje još jako izraženo, tj. velik dio stanovništva smatra sebe građanima nepostojećega SSSR-a. Sudeći prema svemu, ti će ljudi biti u prvim emigrantskim redovima. Da bi rezultati integracije bili vidljivi, očito je potreban najmanje jedan naraštaj.

Osnovni oblik migracije ruskojezičnoga stanovništva iz zemalja ZND-a i Baltije jest svojevrsni model povratne migracije, što znači da se migranti sele u ruske gradove i sela odakle potječu, gdje imaju rodbinu i prijatelje. Baš potonji informiraju migrante o mjestu doseljavanja, pomažu pri sređivanju stambenoga pitanja i pronalaženju posla. Njihova važnost s vremenom samo raste, dok uloga vladinih tijela u zbrinjavanju migranata opada. Može se reći i drukčije: danas se, nakon deset godina, migranti sve više uzdaju u sebe i vlastite snage (uključujući i rodbinsku mrežu). Očito su samo prisilni migranti, kao specifična skupina, upućeni na državnu pomoć, koja im je jedina nada.

Informiranost je vrlo važan činilac bilo da je riječ o poticanju i ubrzavanju prilagodbe u novonastalim državama, bilo o preseljenju. Kako je pokazalo istraživanje, preseljenici se suočavaju s nizom problema vezanim uz dostupnost informacija na području bivšega SSSR-a, što je uzrokovano zanemarivanjem tog pitanja od strane službenih vlasti i migracijskih službi, nerazrađenim migracijskim zakonodavstvom u Rusiji i drugim zemljama ZND-a te nedovoljnom zastupljenošću migracijske problematike u sredstvima masovnoga priopćavanja.

Anketiranje stručnjaka pokazalo je da tijela odgovorna za upravljanje migracijskim procesima uglavnom vladaju situacijom, ali nerazrađenost zakonske osnove, slaba materijalno-tehnička opremljenost migracijskih službi i odsutnost jedinstvene informativne mreže ograničava njihovu djelatnost i čini njihov rad slabo učinkovitim.

Što je lakše i slobodnije kretanje stanovništva na prostoru bivšega SSSR-a, što je manji osjećaj izoliranosti i otrgnutosti od povijesne domovine, to bolje napreduju procesi prilagodbe ruskojezičnoga stanovništva uvjetima života u novim nezavisnim državama.

Nove okolnosti postavljaju niz pitanja pred aktere migracijske politike: kako će na migracijsku politiku utjecati beskrajne reorganizacije migracijskih službi odgovornih za migracijsku politiku, kako će se na migracijske procese odraziti razradba i prihvaćanje novoga zakona o državljanstvu, kakav će učinak imati ruski program učvršćivanja vlastitih granica na položaj i migracijsku pokretnost ruskojezičnoga stanovništva u poslije-sovjetskim zemljama?

LITERATURA

- БАСИК, В. П. (2000). *Зарубежный опыт защиты прав соотечественников: политико-правовой анализ*. Москва: Русский мир.
- BIRO, Anna Maria i KOVACS, Petra (ur.) (2001). *Diversity in Action*. Budapest: OSI.
- BRETTELL, Caroline B. i HOLLIFIELD, James F. (2000). *Migration Theory: Talking Across Disciplines*. New York – London: Routledge.
- Доклад о развитии человеческого потенциала в Российской Федерации за 2000 год*. (2001). Москва: ПРООН, »Права человека«.
- ФИЛИППОВА, Е. (2000). »Право мигранта на информацию и его реализация«, и: Ж.А. Зайончковская (ur.). *Миграция и информация*. Москва: Центр изучения проблем вынужденной миграции в СНГ, str. 65–74.
- HANNUM, H. (1990). *Autonomy, Sovereignty and Self-Determination*. Philadelphia.
- HARRIS, P. i RELLY, Ben (ur.) (1998). *Democracy and Deep Roots Conflicts: Option for Negotiation*. Stockholm: IDEA.
- KISS, Pona i McGOVERN, Catherine (ur.) (2000). *New Diasporas in Hungary, Russia and Ukraine: Legal Regulations and Current Politics*. Budapest: OSI.
- КОМИРЕНКО, И. Д. (1975). *Проблема эмиграции в алжирско-французских отношениях*. Киев.
- КОСМАРСКАЯ, Н. П. (1998). »Интеграция вынужденных мигрантов в российское общество«, и: *Вынужденные мигранты и государство*. Москва: Институт этнологии и антропологии АН России, str. 211–237.
- МУКОМЕЛЬ, В. И. (2001). »Миграционный потенциал и перспективы иммиграции соотечественников из государств СНГ и Балтии«, *ЭТНОпанорама*, br. 3, str. 47–56.
- PILKINGTON, H. (1998). *Migration, Displacement and Identity in Post-Soviet Russia*. London & New York: Routledge.
- ПОЛОСКОВА, Е. (1999). »Диаспоры и внешняя политика«, *Международная жизнь*, br. 11, str. 60–79.
- САДОВСКАЯ, Е. (1998). »Некоторые политические аспекты эмиграции русскоязычного населения из Казахстана«, и: Г. С. Витковская (ur.). *Современные этнополитические процессы и миграционная ситуация в Центральной Азии*. Москва: Московский Центр Карнеги, str. 80–96.
- SHULGA, Nikolai (2000). »The rights of Ethnic Minorities in Ukrainian: Dynamics of Transformation«, и: Pona Kiss i Catherine McGovern (ur.). *New Diasporas in Hungary, Russia and Ukraine: Legal Regulations and Current Politics*. Budapest: OSI, str. 320–330.
- СОВВОКУЛ, С. С. (1998). »Русские переселенцы и Россия: взгляд из нового зарубежья«, и: *Вынужденные мигранты и государство*. Москва: Институт этнологии и антропологии АН России, str. 289–313.
- SZPORLUK, R. (1998). »Nationalism after communism: reflections on Russia, Ukraine, Belarus and Poland«, *Nations and Nationalism*, god. 4, br. 3, str. 310–322.
- ВИТКОВСКАЯ, Г. С. (1998). »Экономический фактор миграции из стран Центральной Азии«, и: Г. С. Витковская (ur.). *Современные этнополитические процессы и миграционная ситуация в Центральной Азии*. Москва: Московский Центр Карнеги, str. 20–45.

ВИТКОВСКАЯ, Г. С. (1999). »Вынужденная миграция в Россию: итоги десятилетия«, и: Ж. А. Зайончковская (ур.). *Миграционная ситуация в странах СНГ*. Москва: Центр изучения проблем вынужденной миграции в СНГ, str. 159–194.

ЗАЙОНЧКОВСКАЯ, Ж. (1999). *Россия: миграция в разном масштабе времени*. Sv. 1. Москва: Научные доклады.

Irina Molodikova

ARE THE RUSSIAN-SPEAKING POPULATIONS IN THE "NEAR ABROAD" A NEW DIASPORA OR REPATRIATES?

SUMMARY

The article presents the traits of migration processes during the last ten years in some of the newly independent countries that emerged after the dissolution of the USSR. Research was conducted in former Soviet republics, selected on the basis of their different cultural, religious, economical and historical links to Russia (e.g. Kazakhstan, Latvia and the Ukraine). Six hundred potential migrants in these countries (former Soviet republics) were asked why they applied in Russian consulates for resettlement to Russia. Another group of 400 respondents was selected from among actual migrants in two frontier regions of Russia (Siberia and the European regions). These persons arrived in Russia during the last ten years, i.e. in the period from the dissolution of the Soviet Union until the beginning of 2000. The main aim was to investigate decision-making processes pertaining to resettlement and adaptation. The research showed that the migration oriented behaviour of the Russian-speaking populations is dependent on cultural and historical links of the selected countries to Russia. The lowest level of emigration to Russia was from Slavic-speaking Ukraine, the highest from Muslim Kazakhstan. The answers both of the potential and of the actual migrants indicated a growing role of self-organised migration networks. The role of local authorities, responsible for providing assistance to migrants, has decreased during the time, both in the financial and informational spheres. A more important role has been played by informal and family relations. The role of NGOs in providing resettlement assistance has also risen. Nevertheless, the migration policy of Russia regarding its compatriots abroad may influence future migration flows. Yet this policy is not consecutive. At present, the process of creation of national states has almost been completed and the ethnic tensions are not the main reason for migration. Economical reasons are now the main motive for migration to Russia from the other NIS states and from the Baltic countries. However, in spite of this fact, the latent ethnic motivation for migration has not disappeared in this period. Therefore, if the situation were to deteriorate for Russian-speaking populations in some of the newly independent countries (mainly in Central Asia), we could again expect new inflows of compatriots to Russia.

KEY WORDS: Russian-speaking population, near abroad, diaspora, repatriates

Ирина Молодикова

РУССКОЯЗЫЧНОЕ НАСЕЛЕНИЕ В «БЛИЖНЕМ ЗАРУБЕЖЬЕ»: БУДУЩАЯ
ДИАСПОРА ИЛИ РЕПАТРИАНТЫ

РЕЗЮМЕ

Представленная статья рассматривает миграционные процессы за последние десять лет после развала СССР. Для исследования были выбраны страны, отличающиеся между собой по культурной, религиозной, экономической и исторической дистанции к России (Казахстан, Латвия и Украина). В этих странах было опрошено шестьсот «потенциальных мигрантов» обратившихся в Российские консульства за разрешением на переселение в Россию. Вторую группу опрошенных составили «реальные мигранты» - лица прибывшие в два приграничных региона России (Смоленскую область и Алтайский край) в течении десяти лет после распада Советского Союза (400 опрошенных). Основной целью было исследование процесса формирования решения о переезде. Исследование показало, что в выбранных странах миграционные поведенческие русскоязычного населения сильно зависят от величины культурной дистанции. Меньше всего переселенческие отношения характерны для славянской Украины, больше – для исламского Казахстана. Представленные ответы как потенциальных, так и уже переехавших в Россию людей свидетельствуют о возрастающей со временем роли самоорганизации миграционной сети. Роль государственных организаций, призванных содействовать мигрантам с годами заметно снижается, как в материальной сфере, так и в информационной. Все большее значение играют неформальные и родственные связи, возрастает роль неправительственных организаций в помощи при переселении. Тем не менее, миграционная политика России в отношении оставшихся в ближнем зарубежье соотечественников может оказать сильное влияние на потенциальные миграционные потоки. Однако на протяжении всего десятилетия она была крайне непоследовательной. В настоящее время, после становления новых независимых государств, отмечается снижение остроты межэтнической напряженности и движущей силой миграционных потоков между Россией и другими странами выступает, и будет выступать, экономическая миграция. Однако скрытая этническая мотивация в процессе миграции остается и с годами не уменьшается. Это говорит о том, что при неблагоприятном развитии межэтнических отношений (характерном в основном для Среднеазиатских республик) Россию могут ожидать новые волны соотечественников из стран бывшего Союза.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: русскоязычное население, ближнее зарубежье, диаспора, репатрианты